

Az örmény diaszpóráról

A Római Birodalom összeomlását követően hatalmas népmozgások kezdődtek. Ez a folyamat „népvándorlás” néven terjedt el a köztudatban. A történelem folyamán azonban nem népek, hanem törzsek, vagy kisebb közösségek változtatták a helyüket; a népekre (nemzetekre) a letelepedett életforma jellemző. Nagyon súlyos gazdasági, politikai kényszerítő körülménynek, vagy természeti csapásnak kell kiszakítani a közösségeket addigi élőhelyükről, hogy gyökereiket kitepve elinduljanak ismeretlen vidékek és életkörülmények felé.

Az örmény történelemben a csoportos, periodikus kivándorlás napjainkig ismétlődő jelenség, az örménység történetének egyik legfőbb sajátossága. Ennek következtében jöttek létre az anyaországtól távoli államokban is örmény kolóniák, s ez az oka annak, hogy az örmény nép túlnyomó többsége ma Amerikától Ausztráliáig a világ számos országában szétszóratásban, azaz diaszpórában él. (Örményországban közel hárommillióan élnek, a diaszpórában viszont – különböző becslések szerint – négy és féltől hat millióig terjed az örmények lélekszáma.)

Bizonyos történelmi korszakokban az örmény kultúra nem az anyaországban, hanem a kolóniákban fejlődött tovább. A történelmi Örményország és az örmény kolóniák története egymással szerves egységet alkot akkor is, ha az említett közösségek az anyaországtól távol, látszólag önálló szerveződésként élnek tovább. Az örmény történelmet az anyaország és az örmény kolóniák története együttesen alkotják.

Kolónia és diaszpóra

Kolóniáról akkor beszélhetünk, ha egy közösség, más országban otthonra lelve megteremti létfeltételeit, és idegen földön is megőrzi nemzeti identitását, sajátosságait. Ha zárt egységben él, önkormányzati jogait érvényesíti, megőrzi anyanyelvét, vallását, írásbeliségét, nemzeti szokásait és hagyományait (illetve ezeknek legalább egy részével rendelkezik). Örmények esetében ez azt jelenti, hogy a közösség nagyságából és gazdasági erejéből fakadóan a beköltözés után felépíti templomát, és iskolát alapít nyelve megőrzésére. E két intézmény az örmény kolónia fennállásának elsődleges bizonyítéka.

Az örmény kolóniák életében általában két folyamat figyelhető meg: egyrészt továbbfejlesztették az anyaországi kulturális hagyományokat, másrészt gazdaságilag és később politikailag is beépültek a befogadó ország életébe.

Az örmény diaszpóra az örmény kolóniák időbeli és térbeli összességét jelenti, jelenleg a világ összes földrészének számos országában élő örmény közösségeket. A klasszikus értelemben vett örmény diaszpóra a XX. században jött létre, amikor

az 1915-1922 közötti törökországi népirtás poklából menekülteknek nem volt lehetőségük eredeti lakóhelyükre visszatérni, így hazájuktól nagyon távolra is kerültek. Ezért vannak többségben a diaszpórában élő örmények az anyaországiakkal szemben.

A kolóniák típusai

Eredetük szerint két változata jött létre a kolóniáknak aszerint, hogy közvetlenül az anyaországból, vagy egy másik kolóniából érkezett-e a lakossága. A magyarországi kolóniát a Krimből Moldván át Erdélybe költözött „többszörösen továbbvándorló” örmény közösség alapította.

Történelmi szempontból három típusát különböztetjük meg az örmény kolóniáknak, attól függően, hogy mikor jöttek létre. Így tartunk számon középkori-kora újkori (VII-XVIII. századi), újkori (XIX. sz.) és legújabb kori (XX. sz.) kolóniákat.

A befogadó országok eltérő gazdasági-társadalmi viszonyai erősen befolyásolták a kolóniák életét, ezért fejlődésük is jelentősen eltért egymástól. Minden örmény kolóniára egyaránt jellemző az a kettős kötődés, amellyel miközben őrzik az örmény hagyományokat, tevékenységükkel a befogadó ország nyújtotta lehetőségekhez kapcsolódnak. A kivándorlások elsődleges oka Örményország geopolitikai helyzetében rejtett. Közel háromezer éves történelme során Armenia keleti és nyugati nagyhatalmi törekvések ütköző övezetébe került, gyakran lett egymással csatázó birodalmak hadszíntere. Az Örményország területén átmenő jelentős kereskedőutak birtoklásáért folyt a harc. (Az örmény állam a Kr.u. V. századig ennek ellenére fenn tudott maradni.)

A Bagratida királyság (885-1045), az örmény hercegségek (IX-XI. század), valamint a kilikiai örmény királyság (1080-1375) időszakában részlegesen helyreállt az örmény államiség, mely jogi és politikai keretet, valamint fizikai védelmet biztosított a területén élők számára. Az államiség végleges elvesztése (1375) viszont az idegen hódítóknak és a más ideológiát képviselő megszálló hatalmaknak szolgáltatta ki az örményeket. Az állam feladatainak egy részét – elsősorban közösség-szervező, politikai és jogi kereteit – az örmény apostoli egyház vette át.

A tömeges kivándorlást elsősorban a pogromok és más erőszaktetelek idézték elő. Az idegen hódítók elsősorban a lakosság védelmére képes, katonai és irányítási tapasztalattal rendelkező örmény nemesi vezetőréteget semmisítették meg. Azután már könnyű volt elbánni a vezetők nélkül maradt népességgel, melynek tehetősebb része tömegesen elmenekült. A csoportos kivándorlást megkönnyítette a szomszédos, valamint távolabbi országokkal kialakított, sok évszázados kereskedelmi kapcsolatrendszer.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԱՂՁԱՎԱՅՐԵՐԸ (XVII դարի երկրորդ կես-XX դարի սկիզբ)

Örmény kolóniák a XVII-XX. században

Az örmény történelem első nagy csoportmozgásai már az ókor idején megindultak, amikor egyes uralkodók városok, vagy területek egész lakosságát telepítették más helyre. Érdekes, hogy ez az áttelepítés a kereszténység felvételéig (Kr. u. IV. sz. eleje) nem eredményezett kolóniákat. Itt kell kiemelni, hogy a IV. századtól az örmény apostoli egyházban, és az örmény írásbeliségben (*Haj Arakelakan Jekegheci, Mastoci hajkakan ajbuben*) megtestesült nemzeti önzonosság és az összetartozás megtartó erőnek bizonyult nemcsak a nemzet történelmében, hanem a kolóniák létrejöttében és fennmaradásában is.

Az ortodox Bizánc az örmény pavlikianus és tondraklista „eretnekeket” a birodalom legnyugatibb részébe, Thrákiába költöztette. Így jöttek létre az első európai (bulgáriai) kolóniák (Adrianopolisz, Philippopolisz/Plovdiv).

Abbasz sah a török-perzsa háborúk idején (1512-1639) úgy döntött, hogy a két állam között ún. „holt sávot” létesít, hogy a török hadsereg ne találjon utánpótlást. Ezért az Ararát-völgyben lévő falvakat elpusztította, lakosaikat Perzsiába kényszerítette (1603). A deportálást a lakosság egy része túlélte. Iszfahán és Teherán közelében ők alapították meg a perzsiai Nor-Dzsugha-i kolóniát.

A továbbiakban felsorolásszerűen nevezzük meg a *nomád törzsek pusztító támadásait*, melyek mindegyike újabb menekülthullámot indított.

A VII. század első harmadában szerveződött *Arab Kalifátus* a szaszanida Perzsia összeroppantása után Örményország ellen intézett támadást (641). A meghódított területről az örmény lakosság elsősorban a létbizonytalanság és az elviselhetetlen adóterhek miatt menekült a közeli országokba.

A Bagratida- és kilikiai örmény királyságok bukása után (1375) Armenia ismét a támadók szabad prédája lett. A *szeldzsuk törökök* 1048 és 1071 közötti betöréseit a *mongolok* inváziója (1236) és évszázados uralma követte, majd *Timur Lenk* hadjáratai (1370, 1386, 1400) és a *kara-köjünlű s ak-köjünlű* törzsek támadásai (1410-1468; 1468-1502) tették pusztává az országot.

A XVI-XX. század között a birodalmak vetélkedésének következményeit szenvedte Örményország. Területének birtoklásáért, újrafelosztásáért az *oszmán-török*, a *szefevida perzsa* és a *cári orosz hadsereg* vívott elkeseredett küzdelmet.

Törökország 1895-96-ban a birodalom egészére kiterjesztett örményellenes pogromokkal próbálta megoldani az „örmény kérdést”, és ezt a megsemmisí-

Arménia és a kereskedőutak

tő programot folytatta az ifjútörök kormány is, mely 1915-től végrehajtotta a XX. század első népirtását. Ennek másfél millió polgári lakos esett áldozatul, félmillió pedig más országokban keresett és talált menedéket.

Mindezek figyelembe vételével válik érthetővé, hogy a már meglévő, vagy újonnan alakuló kolóniákba történő menekülés az örménység fizikai fennmaradásának egyetlen lehetősége volt.

Örmény kolóniák a feudalizmus korában

Az elvándorló örmény lakosság nem minden rétege fogott vándorbotot a kezébe. A feudalizmus korai és későbbi századaiban elsősorban azok kerestek új hazát, akik kellő ingó vagyonnal, kereskedelmi kapcsolatokkal, mesterségbeli tudással rendelkeztek, és többnyire papjaik vezetésével hagyták el addigi otthonaikat. Elsősorban polgárokból álló csonka társadalomként illeszkedtek be a polgársággal alig rendelkező keleti, vagy kelet-európai országok polgárságot nélkülöző, szintén csonka társadalmába. A késő középkorban jelentősek voltak a krími, lengyelországi, erdélyi, ukrainai, Nor-Dzsugha-i, és indiai kolóniák.

Ezekre általánosan jellemző volt, hogy tevékenységük folytatására privilégiumokat kaptak az uralkodóktól, s ennek következtében lényeges szerepet játszottak az adott ország gazdasági életének fellendítésében.

Az erdélyi örmények nagyrészt tímárok, bőrfeldolgozók, illetve Danzigig és Augsburgig utazó marhakereskedők voltak, akik megőrizték moldvai piaci kapcsolataikat is. A kézművesek saját termékekkel kereskedtek is, minek révén még a nehezebb időkben is tudtak gyarapodni. A XVII. század végére minden jelentősebb erdélyi városban volt már boltjuk, illetve vásárok idején sátorállítási joguk. Az örmény kolóniák kézművesei céhekbe (*esznafutjun, hamkarutjun*) tömörültek.

Ezek a kolóniák zárt egységet képeztek a társadalomban; az önkormányzást az örmény jogi normák alapján a magisztrátus – *százak tanácsa, mercantile forum, rathauz* – gyakorolta. Az 1765-ben keletkezett asztrahányi örmény törvénykönyvet minden orosz-

országi örmény kolónia használta, mint ahogy a lengbergi (Ivovi, Ivivi) törvénykönyvet is az összes lengyelországi örmény közösségben alkalmazták. E jelenség is igazolja, hogy az azonos országban lévő kolóniák kapcsolatot tartottak egymással.

A közösség belső életét és világi képviselőjét az előljárók, az örménybírók (*kalantar*) végezték.

A legtöbb örmény kolóniában a kultúra is továbbfejlődött; itt másolták a régi, és írták és újabb kéziratokat. Az örmény kolóniák városaiban már nyomdák is működtek. Az első örmény nyelvű könyvet anyaországtól messze, Velencében, 1512-ben nyomtatták, míg Ecsmiadzinban 1771-ben jött létre az első nyomda.

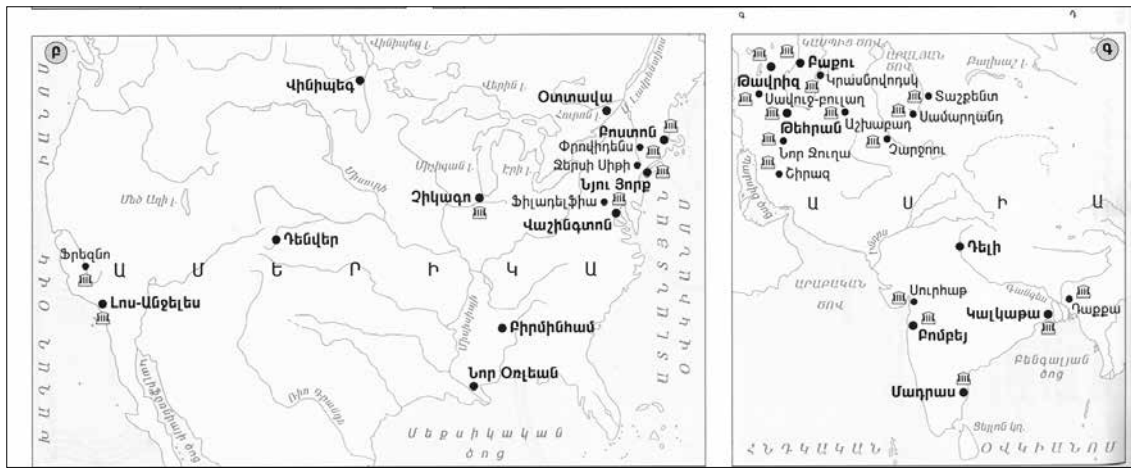
A feudalizmus kori örmény kolóniákra általánosan jellemző, hogy meggazdagodó vezető kereskedői nemességet kaptak vagy vásároltak, és betagozódtak a befogadó ország társadalmába. Az egyházi vezetők azonban még akkor is kivételes tekintéllyel bírtak a kolónia életében, ha az örmény lakosság a befogadó ország keresztény felekezeteihez csatlakozott.

Az újkori örmény kolóniák néhány sajátossága

A feudális keretek felbomlásával és a polgári társadalmi viszonyok kialakulásával párhuzamosan megszűntek a privilégiumok, valamint a kolóniák zártsága is. Éppen ezért egyes örmény közösségek gazdasági ereje meggyengült. Felgyorsult az asszimiláció folyamata, ami több kolónia megszűnéséhez vezetett.

Más kolóniák – oroszországi, bulgáriai, erdélyi, konsztantinápolyi, perzsiai, szíriai – azonban továbbra is fennmaradtak. A korábbi, feudális jellegű önkormányzati és gazdasági szervezetek felbomlottak ugyan, de helyettük más, polgári és jótékonyági szervezetek alakultak, melyek sikerrel töltötték be feladatukat a közösségi élet szervezésében. A nagyobb kolóniákban új iskolák, nyomdák, színházak jöttek létre, fellendült a könyvnyomtatás, folyóirat-kiadás, megindult az irodalmi élet és más művészeti ágak fejlődése. A kulturális intézményekben és műalkotásokban a kor örmény nemzeti sorskérdései, problémái is kifejeződtek. Megerősödött az anyaország és a diaszpóra kapcsolata. Ennek szemléltetésére jó példa az erdélyi örmény kolónia XIX. század végi kulturális felvirágzása, melyet Szongott Kristóf és munkatársai értékes kulturális tevékenysége, illetve számos kiadványuk fémjelez. Mindez nagyban segítette az örmény nemzeti szellem felélénkülését, identitása megőrzését.

Az ún. „nagy diaszpóra” az 1915-ös *mészárlások* után jött létre. Az örmény menekültek száma minden addigit felülmúlt. Mintegy félmillió túlélő keresett menedéket a Kaukázuson túl országokban, Kisázsia és a Közel-Kelet vidékein (Szíria, Libanon, Egyiptom), a Balkánon (Görögország, Bulgária, Románia), Cipruson, és a legnagyobb gyűjtőhelyen, Nyu-

Amerikai és keleti kolóniák a XVII-XX. században

gat-Európában és Amerikában (ahol a befogadhatók számát kvóták szabályozták).

A genocídium túlélői – a korábbi tehetős kivándorlókkal ellentétben – nincstelen menekültek voltak. Többségüket nemcsak az átélt lelki sokk sújtotta: minden rokonukat elvesztett árvák és egyedülállók voltak.

A menekülők első nemzedéke – nyelv és szaktudás híján – gyári segédmunkás lett (a nők is). Munkásszállásokon, üres kaszárnyákban, igénytelen hónapos szobákban laktak, általában több családdal összezsúfolva. Közös jövedelemből éltek, egymást támogatva próbálták megvetni a lábukat egy számukra teljesen ismeretlen országban.

Amikor sikerült némi tőkét összegyűjteniük, az élelmes örmény férfiak otthagyták a gyárat, kisvállalkozásokat indítottak, ahol családtagjaik voltak a bedolgozók. A kereskedelmi igényeket felmérve, viszonteladók lettek: elsősorban élelmiszerekkel, cipővel és konfekciótermékekkel kereskedtek. Az 1930-as években a következő nemzedék már iskolázott szakmunkás (főként vízvezeték-, autó-, fűtés- és villanyszerelő) vagy egyéb műszaki végzettségű volt. Az 1945 utáni örmény menekültek nagyrészt már felsőoktatási végzettséget is szereztek, s értelmiségi, tudományos vagy művészi pályán tevékenykedtek. A franciaországi örmény kolóniákból több világhíresség (pl. Charles Aznavour, Henri Verneuil, Henri Troyat) is származott.

A Boston és Los Angeles központokkal létrejött amerikai örmény kolóniák társadalmi képlete polgárosult tarkaságot mutat: a kereskedők és kézművesek mellett nagyon sok az értelmiségi (orvos, ügyvéd, tanár).

Az anyaországból menekült örménység fennmaradását olyan örmény civil szervezetek és jótékony-sági egyesületek segítették, melyeknek alapvető tevékenysége az anyagi segítségnyújtáson túl a kulturális és közösségi élet szervezése volt. Az *Örmény Jótékony-sági Baráti Egyesület*nek (AGBU) húsz országban tizenöt alcsoportja van. Széles körben ismertek a *Nor Szerund*, *Tekejan*, *Haj Marmnamarzakán* és *Homenetmen* egyesületek. Meg kell említeni a legnagyobb mecénások, Alex *Manoogian* és Robert *Gulbenkian* nevét is, akik számos intézményt és alapítványt

hoztak létre az örmény diaszpóra és az anyaország kulturális életének támogatására.

Változó valóság, élő diaszpóra

Míg a korábbi századokban az örmény kolóniák tengelye a keleti országokban volt (*Közel-Kelet, Kelet-Európa, India*), az új kivándorlások után ez a tengely erősen nyugatra toldott el. A közel-keleti örmény kolóniák részint az ismétlődő háborúk, és a létbizonytalanság, részint a megváltozott gazdasági társadalmi körülmények miatt (Jeruzsálem) néptelenednek el. A migráció útvonala a nyugati országok, elsősorban Amerika felé irányul.

Az örmény diaszpóra majdnem másfél évezredes történetében a középkorban számos kolónia keletkezett. Ezek egy része a későbbi századokban hanyatlásnak indult, lakosságuk elvándorolt, vagy másutt alapított kolóniákat. Közülük több kitüntetett szerephez jutott, mások viszont teljesen elnéptelenedtek. Az Örményországból kivándorló új és még újabb csoportok is megteremtették a maguk kolóniáit. A XX. században azokban, amelyek befogadták a genocídium túlélőit, a népességfeltöltődés következtében megélénkült a gazdasági és kulturális élet.

Napjainkban azok a kolóniák nézhetnek biztos jövő elé, amelyek nemcsak hagyományaikat ápolják, hanem kapcsolatot tartanak más örmény kolóniákkal és az anyaországgal is. A XXI. század technikai lehetőségeinek birtokában ez nem jelenthet gondot, akadályt. Míg a középkorban a *zárttság*, napjainkban a *dinamikus nyitottság* az örmény közösségek fennmaradásának egyik záloga.

Dr. Dzsotjanné Krajcsir Piroksa

Fontosabb források:

- Haj-hungarakan patmakan jev msakutajin kaperi patmutjunic – Jerevan, 1983.
- Histoire des Arméniens. Hajoc patmutjun (Réd. Gérard Dédéyan) – Toulouse, 1982.
- Haj gaghtascharhi patmutjun (Midzsnadaric mincsev 1920. t.) Aradzsin hator – Jerevan, 2003.
- Isztorija armjanszkgogo naroda (Red: M. G. Nersziszjan) – Jerevan, 1980.